

Erdély várai 1736-ban.

A Ludovika-Akadémia könyvtára igen érdekes kéziratos művet őriz: Johann Conrad von Weiss császári mérnök-alezredesnek (később ezredesnek) „Prospect und Grundriss deren Staette und Granitz Paessen in Siebenbürgen. Zu der Geographisch- und Topographischen Beschreibung gehörig. Anno MDCCXXXVI.“ című kötetét. Tartalma 18 vízfestésű táj- és városkép, továbbá 21 szintén vízfestésű, térkép és tervrajz valamint 53 ívrét oldalra terjedő szöveg.¹

Mint címe mutatja, az erdélyi városok és szorosok képei-nek és térképeinek gyűjteménye s egy — bizonyára nagyobb-terjedelmű — föld- és helyrajzi leíráshoz tartozott. Ez az oka, hogy a beleillesztett magyarázó szövegek mindenike igen rövid és felületes. Annál érdekesebbek és — hozzátehetjük — annál megbízhatóbbak, a közvetlen szemlélet alapján festett városképek, a pontos felmérés nyomán készült térképek és tervrajzok, amelyek valóban hű képét adják a 200 év előtti állapotnak. Ellenben a kísérő szövegből alig-alig lehet valamit felhasználni, mert se mint történelmi, se mint műszaki leírás nem kielégítő. Így például Vajdahunyadról csupán a Hunyadiak címerképéhez fűződő mondát közli. Különös, hogy éppen ennek az annyira érdekes várkastéllynak se képét, se alaprajzát nem találjuk ebben a gyűjteményben.

A városok közül Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Brassó, Segesvár, Beszterce, Medgyes és Szamosujvár képe és térképe, Szászsebes, Marosvásárhely, Székelyudvarhely képe, továbbá Fogaras és Csíkszereda várának tervrajza van benne.

Mivel az egész gyűjtemény közlése rendkívül költséges lenne, csupán néhány érdekes és jellemző példát akarok bemutatni, a megsemmisült, vagy teljesen átalakított, avagy egészen soha el nem készült várak sorából. Se a hozzájuk csa-

¹ A könyvet Gróf Esterházy János ajándékozta a Ludovika Akadémiának, amint azt ez a bejegyzés tanúsítja: „Ezen könyvnek tulajdonosa volt gr. Eszterházy Imre lovassági tábornok 1773-ban. Eszterházy János koronaőr és Berényi Bora fia. Óhajom, hogy ezen könyv adassék a budapesti Ludovica akademia könyvtárának. gr. Eszterházy János Kolozsvár 29 junii 1891.“

tolt leírás, se az egyes tervrajzokon látható jelmagyarázat nem lévén elég ahhoz, hogy a laikust is tájékoztassa, szükségesnek láttam, hogy egészen új kísérőszöveget írjak s felhívjam benne minden fontosabb részletre az olvasó figyelmét. Annál is inkább, mert éppen az erősítés tudománya az, amelyben minálunk a legkevesebb embernek van jártassága.

Nemcsak most van így, hanem így volt hajdanában is. A magyar mindig és mindenütt kitűnően megállotta a helyét, mint páratlanul vitéz katona, de a haditudományokkal igen sokáig nem akart foglalkozni. Ezt a hibánkat nem valami rosszmájú idegen, hanem a XVII. századnak egyik legnagyobb magyarja, Zrinyi Miklós, olvasta reánk.² Különösen az elméleti tudást is kívánó tüzér- és műszaki szolgálat volt nálunk hosszú ideig idegen, amiben a mi fajtánk lelkialkatának is sok része volt. A magyar — békében és háborúban egyaránt — gyorsan és nagyot üt. A hirtelen elhatározással egybekötött gyors cselekvés volt éltető eleme a harcban is. Ezt a tulajdonságát se a régi idők nehézkesen cammogó s a harcban többé-kevésbé helyhezkött tüzérségénél se a műszaki szolgálat terén, nem tudta érvényesíteni. Így aztán, az elmélettől való húzódozáson kívül, ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a harmadik és negyedik fegyvernemmel igen sokáig nem tudott megbarátkozni, pedig lett volna hozzá elég tehetsége és alkalmja is.

A török háborúk végét érni nem akaró véres korszakában is, csupa idegenre hárult a magyarországi várak annyira szükséges ujjaépítésének súlyos feladata. Mivel a sebenicói Verancesics Antalt nem mondhatjuk magyarnak, az egész XVI. század folyamán Révay Ferenc volt az egyetlen magunk-fajtájabeli ember, aki *állítólag* értett valamit az erősítéshez, de várat tervezni ő se tudott.

A dolog nem is volt könnyű, mert a XVI. század derekán Itáliából hozzánk is átszármozott „Bástyarendszer“. több mint két századra nyúlt uralma alatt szakadatlanul fejlődően, a változások hosszú sorozatát élte át. Ez a szüntelen fejlődés viszont a tüzérség fokozatos tökéletesülésének volt el nem maradható következménye.

A XVI. században csaknem kizárólag az olaszok voltak a bástyarendszer mesterei. Ők terjesztették tova Európaszerte, sőt Ázsiában is. Később mikor már mindenfelé meghonosult, bizonyos fokig önállóan fejlődött tovább, az illető ország természeti viszonyaihoz is alkalmazkodva, amint azt például ennek a rendszernek Németalföldön keletkezett változatán láthatjuk. Ilyenformán nagyon bonyolódott tudománnyá vált a bástyarendszerű várépítés, amelynek útvesztőjében csak

² Vitéz Hadnagy: I. II.

hosszas és mélyreható tanulmány útján lehetett eligazodni. Ilyesmire azonban a mi honfitársainknak nem volt kedvük. Nálunk még az is fokozta a nehézséget, hogy elavult középkori váraink átalakításán, vagy új váraink építésén. különféle nemzetek fiai dolgoztak. Természetes, hogy mindenikük magával hozta a maga hazájában bevált újításokat s így a magyar várak egyes részletein a legkülönfélébb változatokat szemlélhetjük. Sajnos, még eddig nem akadt olyan szakemberünk, aki ezeket a külföldi hatásokat pontosan megállapította és behatóan elemezte volna.

Az elmondottak alapján érthető, hogy nálunk minden nagyobb műszaki tudást kívánó erődítő munkát idegenek végeztek, még pedig nem csupán a királyi Magyarországon, hanem Erdélyben, a fejedelemség utolsó évtizedeiben is.³

A bécsi Udvari Haditanács sok helytelen, nekünk nem hasznos dolgot művelt ugyan, de tett jót is. Az utóbbi rovatban kell elkönyvelnünk azt, hogy a magyar váraknak a XVI. század közepén megkezdett átalakításához a legkiválóbb külföldi — eleinte csaknem kizárólag olasz — hadiépítészeket szerződtette és alkalmazta, még pedig nem csupán az Ausztria felőli oldalon, hanem a törökök Bécs felé irányult fő hadműveleti vonalától távolieső tájakon, így Erdélyben is.

Teljesen alaptalan tehát az a vád, hogy az Udvari Haditanács sohase gondoskodott Erdély várairól. Az igazság az, hogy mindannyiszor törődött velük, valahánvszor az ottani ügyekbe valami beleszólása lehetett. Így például 1551-ben, továbbá Báthory Zsigmond uralkodásának zűrzavaros korszakában s a reákövetkezett felfordult világban is. Ezt az akkor készült tervek s itt-ott megindult építkezések bizonyítják.

Mihelyt az erdélyi fejedelemség megszűnt, az Udvari Haditanács alaposan szemügyre vettette a nagyon elavult és el is hanyagolt várakat s elkészíttette gyökeres helyreállításuk, vagy újjáépítésük tervét. Annak okát, hogy a jó szándék csak részben valósult meg, Rákóczi felkelésében, az ugyanakkor folyt spanyol örökösödési háborúban s a mindkettő okozta súlyos pénzügyi helyzetben találhatjuk meg.

Itt, ezen a ponton kapcsolódom bele ennek a rövid cikknek voltaképeni tárgyába, Weiss alezredes gyűjteményének magyarázatába. Mielőtt azonban erre áttérnék, szólni akarok a szerző személyéről is, a bécsi Hadilevéltárból származó adatok nyomán.

³ Így például I. Rákóczy György (1650—1648) is idegenekhez fordult, amikor folytatta „az várak, végházak építtetését Velencéből s hol más külső országokból hozatván fő fundáló és kőműves, s egyébféle jó mesterembereket.” (*Szalárdi: Siralmas Krónika. 82. l.*)

II. Rákóczy György (1648—1660) olasz mesterrel építtette, egy elpusztult régibb vár helyére, a most is fennálló radnóti várkastélyt.

Weiss 1716 október 1-én, mint mérnök-hadnagy állott a császár szolgálatába s a Magyarországon működő seregnél kapott alkalmazást. Belgrád bevétele (1717) után, az ottani erődítő munkákhoz osztották be. 1724 februálisában mérnök-kapitány, négy évvel későbbben pedig mérnök-főstrázsamester (őrnagy) lett. Egy év múlva Erdélybe helyezték s az ottani várak és egyéb katonai épületek igazgatásával bízták meg. Ettől fogva 1737-ig állandóan Erdélyben működött s 1735 május 16-án mérnök-alezredessé, majd 1736 március 2-án mérnök-ezredessé lépett elő. Azután még résztvett az 1737-i török háborúban, de már az 1737—38. év fordulója táján meghalt.

Weiss nagyon képzett műszaki tiszt volt. Számos térképet is készített, melyek közül a bécsi Hadilevéltárban ezek vannak meg:

Temesvár tervrajza (1716), 1:6200. Metszet, 1 lap:

Ugyanaz látképpel (1716), 1:22800. Rajz, 1 lap:

A belgrádi vár és csata tervrajza (1717). 1:2580. Rajz, 1 lap:

Erdély térképe (1735), 1:560000. Rajz, 4 lap:

Ugyanaz (1735), 1:180000. Rajz, 12 lap, áttekintő vázlattal:

Ugyanaz (1745-ben készült másolat), 1:27000. Rajz, 4 lap.

I.

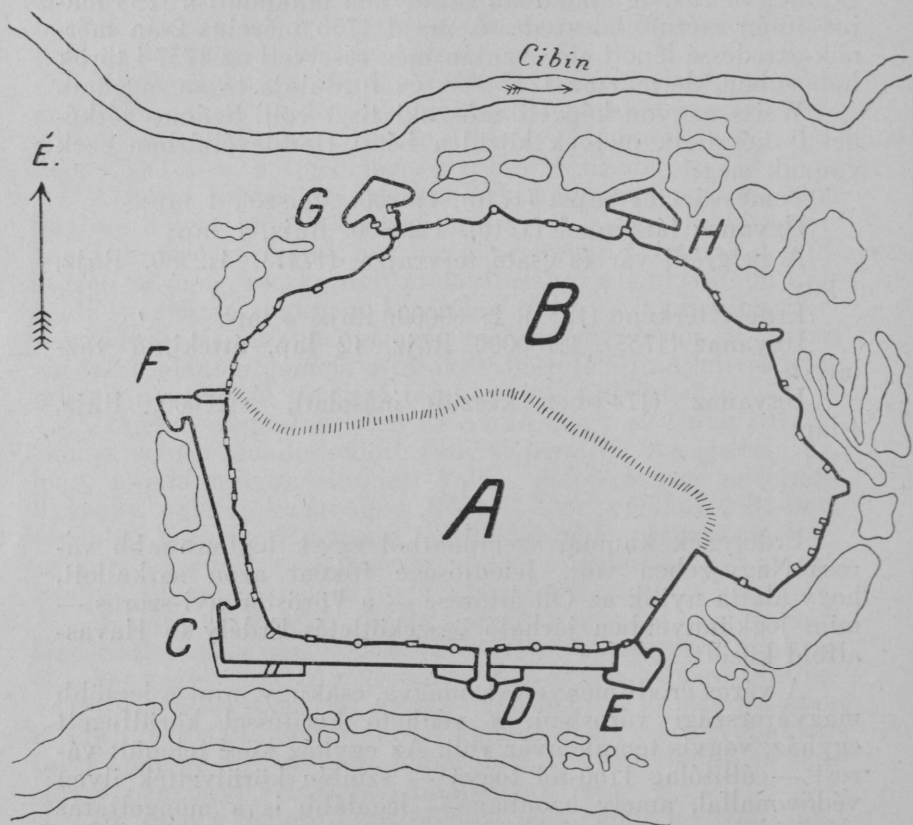
Erdélynek katonai szempontból egyik legfontosabb városa Nagyszében volt. Jelentősége főként azon sarkallott, hogy alatta nyílik az Olt áttörése — a Vöröstoronyi-szoros — mint legkönnyebben járható összeköttetés Erdély és Havasalföld között.

A város erődítményeinek magva, csakúgy mint a legtöbb magyarországi városban, a védhető kerítéssel körülfogott egyház, vagyis templomvár volt. Az egyház köré települt várost — állítólag 1160-tól fogva — szintén körülvették ilyen védővonallal, amely azonban — legalább is a mongoljárás előtti időben — csak földdel vagy kővel töltött palánk lehetett. De ezenkívül maga a természet is gondoskodott Nagyszében védelméről. Ugyanis, a Cibin folyó és több kisebb vízér árterébe esvén, tavak és mocsarak egész sora keletkezett körülötte, úgy hogy csak a közöttük levő s könnyen el is zárható réseken át lehetett a várost megközelíteni. A meglehetősen szabálytalan védővonal helyzetét és alaprajzát is ezek az állóvízek szabták meg.⁴

⁴ *Varjú Elemér*: Magyar várak. 115. l.

A palánkon belüleső terület legmagasabb pontjára épült, a legrégebb (teljesen eltűnt) templom déli oldalára, a Felsőváros (A)⁵ A mélyebb fekvésű részt az Alsóváros (B) foglalta el.

Ezt az eléggé tökéletlen s gyorsan romló védővonalat akkor kezdték szilárd anyagból épült tornyos körfallal pó-

1. Nagyszeben védőművei 1699-ben. (Visconti felvétele nyomán).

tolni, amikor a szerencsétlen nikápolyi csata (1596) után, Erdélyt is közvetlenül fenyegette már az egyre növekvő török veszedelem. A több mint 30 toronnyal megerősített körfal építése a XV. század végéig tartott s elkészülte után az 1. ábrán látható alakban övezte a Felső- és Alsóvárost.

⁵ 1. ábra.

Természetes, hogy az újkor ostromlószerével, az ágyúval, szemben ez a védővonal is gyöngének bizonyult. Újjal kellett tehát pótolni, még pedig most már a hozzánk is átszármasztott olasz bástyarendszer elemeinek alkalmazásával.

Az új védőöv tervét Castaldo dolgoztatta ki, 1551-ben. A legsürgősebb munka a régi körfal oldalozására szolgáló bástyák építése volt, olyanformán, hogy a régi kerítés *egyelőre* kötőgátként maradt meg. A bástyák szárnyait tehát olyan hosszúra szabták, hogy a körfal elé tervezett új kötőgátat is beleköthessék. Itt tehát, mint látjuk, úgynevezett „barbakán“-szerű⁶ erődítmény volt készülöben.

A bástyás új védőgát tervét Antonio da Bufalo készítette s a munkát részint ő, részint két segítőtársa — Andrea Trevisano és Francesco da Pozzo — vezette.⁷ Az ő távozásuk után helybeli építőmesterek vették át a vezetést, de csak az olasz mesterek terveinek végrehajtóiként.

Azonban az építkezés felerészében se készült el a XVII. század végére. Még leginkább a Felsőváros védővonala újhódott meg. Ez tudniillik két új kötőgátat kapott. A nyugati homlokzaton levőnek északi végén félbástya (F) látható. A déli kötőgát mindkét vége teljes bástvával (C és E) záródik; kettőjük közé „piattaforma“ (D) épült.⁸ Az egyik kapu, elég szokatlanul, a „C“ bástya szárnyában nyílt.

Az alsóváros védőművei még ennyire se alakultak át. Itt mindössze annyi történt, hogy a régi körfalhoz két bástyát (G és H) ragasztottak.

Ebben az állapotában érte 1690-ben Nagyszebent az erdélyi fejedelemség megszűnte. Az Udvari Haditanács oda küldötte 1699-ben Giovanni Morando Visconti ezredest, hogy

⁶ Helyes magyar neve nincs. Már a rómaiaknál is előfordul *barbacanis*, *barbacenus*, *barbicanum* alakban. Az olasz „barbacane“ tulajdonképpen a régi, középkori körfalak elé tett, azoknál alacsonyabb, de már ágyúk befogadására is alkalmas, önálló külső védőövet jelentette. Nem szabad tehát az u. n. „törpegáttal“ (Niederwall, *fausse-braye*, *falsabraga*) összetéveszteni. A barbakánt a közép- és újkori várépítés átmeneti időszakában baluardok, későbbben már rendes bástyák oldalozták. Nálunk egyik legjellemzőbb példája Kassa barbakánja volt.

⁷ L. A. *Maggiorotti*: Gli ingegneri italiani in Transilvania. (Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio: 1933. évf. 20. l.)

⁸ Ennek sincs általános érvényű magyar neve, már csak azért se, mert jelentése országok és korok szerint, sokszor változott. Ma legtöbbször annyi mint „ágyúpad“. De a hajdanában nálunk dolgozott olasz várépítők piattaformának nevezték a kötőgát elé nyúló, szabályszerű bástyának nem mondható erődítményeket, néha a félbástyát is. Példa nálunk az utóbbira a győri „Piattaforma Sforza“.

volt gyakori s ma már csak egyetlen példánya, a nagyváradi áll fenn. Ezért egy kissé bővebben akarok szólni a nagy-szebeniről, amely előbb abbamaradt, azután pedig nyomtalanul eltűnt, úgy hogy most már alig tud róla valaki.

A cittadellának általában kétféle rendeltetése volt. Az egyik az, hogy fékentartsa a város netalán lázongó lakosságát, a másik — ennél fontosabb — pedig az, hogy a város védőgátjainak elvesztése esetén is lehetővé tegye a további ellenállást. Ez az erődfajta a XVI. század hatvanas éveiben keletkezett Itáliában. Legrégibb emléke a Francesco Paciotto tervei szerint 1564-ben megkezdett torinói cittadella.¹³ Paciotto tervezte az 1566-ban megkezdett anversit is. A német birodalomban 1568-ban kezdődött, Chiaramella terve alapján a span-dai cittadella építése: nálunk egy évvel későbbben fogtak a nagyváradihoz. Kivétel nélkül valamennyi cittadella ötszögű s a város, vagy nagyobb vár védővonalán belüleső, avagy ahhoz közvetlenül csatlakozó építmény volt.¹⁴

A nagyszebeni cittadellát két szárny kötötte a város védőövének délnyugati (a felfordított tervrajz szerint északkeleti) homlokzatához. A kötőgátak alkotta ötszög kerülete mintegy 1200 méter. A bástyahomlokzatok méretei egymással csaknem egyenlők, úgyszintén a kötőgátakéi is.¹⁵ A nagyszebeni tehát a nagy és szabályos cittadellák közül való. Minde-nik bástyának kerekített füle és hátratul homorú szárnya van.¹⁶

Figyelemreméltó ezeknek a szárnyaknak helyzete. A ré-gibb olasz bástyarendszer szabályai szerint, az aránylag ki-csinv bástyák rövid szárnyai merőlegesek a hosszú kötő-gátakra. Ilyenformán a szárnyak kazamattáiba állított ágyúk lövőiránya a kötőgáttal volt párhuzamos, tehát az ároknak a bástyahomlokzat elé eső részeit nem pásztázhatta. Ezen a hibán kétféleképen lehetett segíteni. Vagy úgy, hogy a szár-nyat olyan tompa szögben csatolták a kötőgáthoz, hogy az előbbi a szomszédos bástya homlokzatára merőleges legyen, vagy pedig megtörték a kötőgát két végét s erre merőlegesen

¹³ Tervrajzát közli *Carlo Montù*: Storia dell' Artiglieria Italiana. II. 978. és 980. l.

¹⁴ Merőben téves tehát, hogy a gellérthegy-i fellegrárat legtöb-ben cittadellának mondják.

¹⁵ Összehasonlításképen megemlítem, hogy a nagyváradi cittadella kötőgátjai 750 méter területű ötszöget fognak körül. A nagyon egyen-lőtlen bástyahomlokzatok 57—101 méter, a kötőgátak pedig 80—110 mé-ter hosszúak. (*Gyalóky*: A nagyváradi vár 1692-i átalakításának terve. — *Magyar Katonai Szemle*: 1935. évf. 207. l.)

¹⁶ *Szalárdi* (Siralmas Krónika: 34. l.) „szárnyas bástyának“ hívja a füles bástyát. Nem célszerű követni, mert mi bástyaszárnyon más-t értünk.

állították a szárnyakat. A nagyszebeni cittadellánál az utóbbi megoldást látjuk.¹⁷

A kötőgátak elé pajzsgátak¹⁸ épültek. Az egész cittadellát száraz árok, fedett út¹⁹ és glacis veszi körül. Kapuja kettő volt; hídjuk a pajzsgátba, majd ennek rövid szárnyából a fedett útra vitt.

Az építkezés 1702-ben indult meg, de Rákóczi felkelésének Erdélybe is átsapott hullámai félbeszakították. A spanyol örökösödési háború is másfelé vitte a pénzt. A békesség helyreálltával újra megkezdődött a munka s — mint Weiss írja — 1735-ben a földgátak részben már elkészültek. De a főgát és a pajzsgátak escarpe-jainak falazására már nem került a sor. Újabb háborúk támadtak, megint csak másfelé gurult a pénz. Végül is teljesen abbamaradt a munka. A félig kész cittadellára a város tette reá a kezét s a földgátakat lehorzátta úgy, hogy 1777-ben már alig volt nyomuk.²⁰

Időközben a nagyszebeniek — az Udvari Haditanács tiltakozása ellenére — fokról-fokra kiszárították a várost környező állóvizeket s ezzel eltűntették ezt a természetadta fontos védőeszközt.²¹

II.

Valóban érthetetlen, hogy Erdély fejedelmei Bethlen Gáborig, a Rendekek pedig még később is, milyen kevéssé törődtek Gyulafehérvár korszerű megerősítésével. 1616-ig, tata-rozó munkán kívül, alig történt valami; pedig kivált a XVI. század legutolsó s a XVII. század legelső éveinek siralmas tanulságai nagyon is kívánatosá tették volna a teljesen elavult védőművek minél gyorsabb és alaposabb újjáépítését.

Bethlen Farkas nagyon rövid és egyáltalán nem szak-szerű leírása szerint, a többízben bővített vár legrégebbi alapformája mintegy 1000 lépés területű négyzet volt. A már megnagyobbított s kerek saroktoronyokkal ellátott vár árkat 1551-ben kezdték ásni; majd Bethlen Gábor folytatta ezt az annakidején igen hamar abbamaradt munkát, de ő se végezhette be.²²

¹⁷ Visconti se mindenütt alkalmazta. Így például Lippán, a kötőgátakhoz tompaszögben kapcsolódó fületlen bástyákat tervezett.

¹⁸ Ravelin, rivellino.

¹⁹ Gedeckter Weg, strada coperta.

²⁰ *Blasek—Rieger*: i. h.

²¹ Teljesség kedvéért ide iktatom, hogy a kuruc-labanc világban elég terjedelmes, hídfőszerű külső védővonal épült a Cibin hídja elé. A folyó partjához érő vége (2. ábra: E.) a tervrajz jobb alsó, negyedében látható. Ezek a földsáncok 1736-ban még megvoltak.

²² *Volfgangus de Bethlen*: Historia de rebus Transilvanicis, V. 225. l.

Explication.

- a. Dom Kirche samt Bischoff Hoff.
- b. Jesuiter.
- c. Trinitarier.
- d. Franciscaner.
- e. Comandirenden Herrn Generalen Quartier.
- f. Comendanten Haufs.
- g. Hrn. Fortifications Directeurs Quartier.
- h. 2 Pulver Magazins.
- i. Caferne.
- k. Hauptwacht.
- l. Arsenal.
- m. Die Müntz.
- n. Proviand Magazin.
- o. Comissariat Haufs.
- p. Der Spring- und Röhr. Brunnen.
- q. Das Haupt Thor.
- r. Das Neue oder Bischoff Thor.

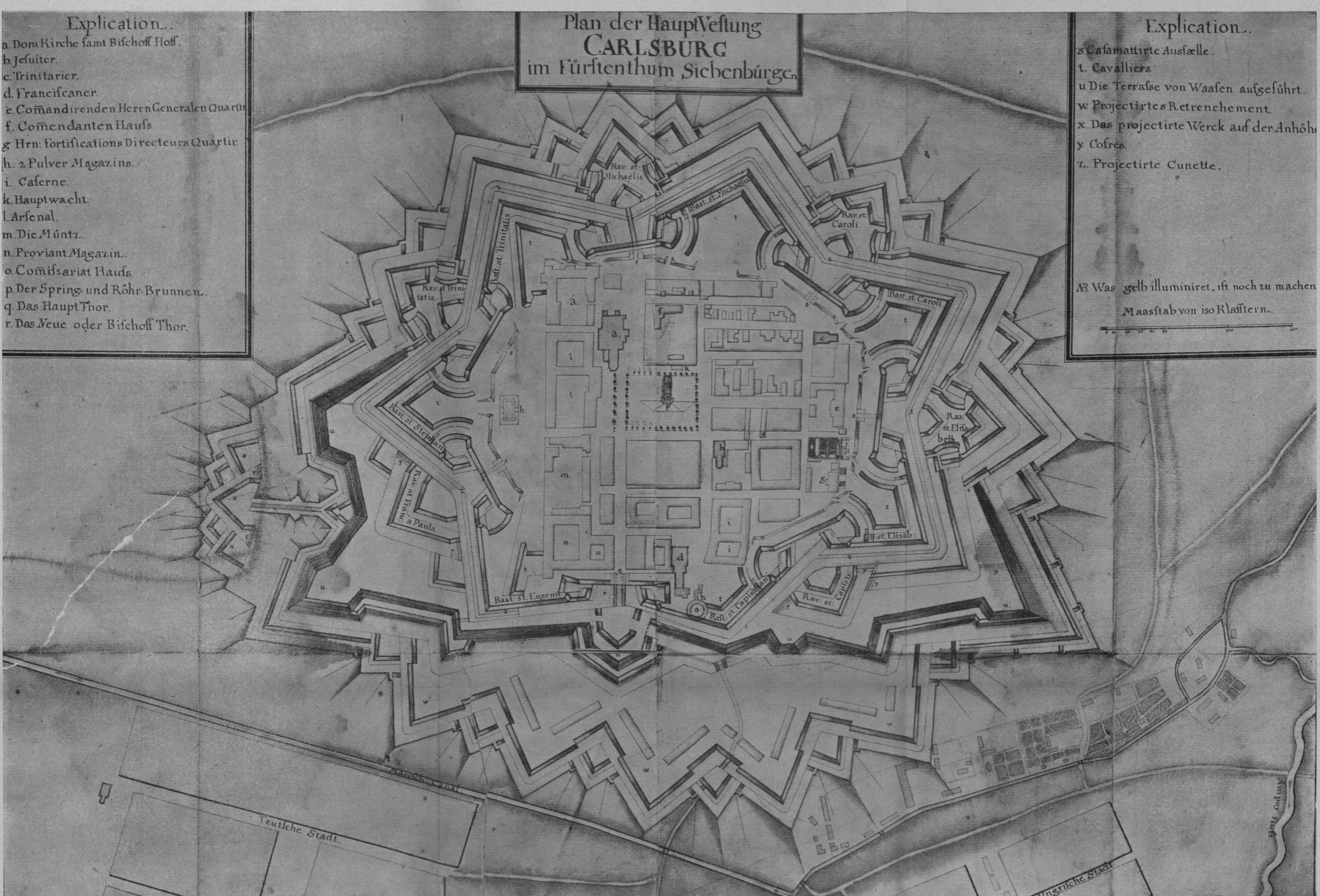
Plan der HauptVestung
CARLSBURG
 im Fürstenthum Siebenbürgen.

Explication.

- s. Casamattirte Ausfalle.
- t. Cavaliers
- u. Die Terrasse von Waafen aufgeführt.
- w. Projectirtes Retrenchement.
- x. Das projectirte Werck auf der Anhöhe.
- y. Cofres.
- z. Projectirte Cunette.

AB Was gelb illuminiret, ist noch zu machen

Maasstab von 100 Klaftern.

Bethlen helyesen ismerte fel Gyulafehérvár nagy katonai fontosságát, de a vár ujjaépítésére irányuló szándéka eleinte a Rendek ellenállásán hiusult meg. Az 1615 május 3. és 19. között tartott fehérvári országgyűlés megtagadta a kért közmunkát; a későbbi országgyűlések is vajmi keveset szavaztak meg,²³ úgy hogy Bethlen haláláig az új védőöv építése mindössze a tervezett déli homlokzat két sarokbástyájára szorítkozott.²⁴ Ezek egyike el is készült, de a másik félbemaradt. Erről a két bástyáról még majd részletesebben szólok.

I. Rákóczy György építkezései se sokkal vitték előbbre a vár dolgát. Úgyiszentén az Apaffi Mihály uralkodása alatt végzett erődítő munkák se. Ugy hogy amidőn az erdélyi fejedelemség 1690-ben megszűnt, Gyulafehérvárnak még mindig csak két „rongált bástyája“ volt; védőövének többi elavult része mitse számított.²⁵

Az Udvari Haditanács, kellően méltányolva Gyulafehérvár kiváló katonai fontosságát, a réginel nagyobb és mindenképen korszerű vár építését határozta el. A már említett Visconti 1714-ben készítette el az új erősség tervét, amelynek alapján még ugyanabban az évben meg is indult az építkezés. A főgát — Weiss vezetése alatt — 1736-ra elkészült s mert — a tervnek megfelelően — a többi védőmű is munkában volt, a mellékelt 3. ábra alapján megkíséreltem legalább vázlatos leírásukat.²⁶

Ez az új erősség a réginek helyére került, vagyis arra a magaslatra, amelyen az ősi székesegyház is áll. Ilyenformán 20—25 méterrel van magasabban az Ompoly partjánál. A hasznavehetetlen régi erősséget csaknem teljesen le kellett rombolni, hogy helyet adhasson az új védőműveknek. A bon-tás során bizonyára sok érdekes középkori részlet tűnt el örökre, de most a katonai szempont volt döntő s Visconti egy-séges terv szerint épülő erős várat akart alkotni, amely — a

²³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*: VII. 252. 279. 490. 541. l.

²⁴ Szalárdi írja: „És hogy ezen fejedelmi székeshely is ugyan derekas bástyákkal, árkokkal megerősíthetnék..... a városnak dél felől való két szegletin..... két igen nagy hosszú szárnyas bástyákat téglából meg is építettett vala.“ (I. m. 34. l.). Továbbá: „(I. Rákóczy György) ugyanazon szegletben az fejedelmi házakon kívül, amely nagy két öregszárnyu bástyát Bethlen fejedelem építettett vala, melyben a regiának, fejedelmi udvarnak nagyobb része foglaltatva volna... stb. (I. m. 244. l.) Ez tehát félre nem érthető helymeghatározás.

Tudjuk, hogy az olasz katonai építészek közül Paolo della Miranda, Francesco da Pozzo, Andrea Trevisano, majd Simone Genga és Ottavio Baldigara is megfordult Gyulafehérvárott. Ezek valamelyikének terve szerint építkezett Bethlen Gábor. Az ő haláláig részben elkészült két bástya kétségtelenül olasz tervezőre vall.

²⁵ *Köváry László*: Erdély régiségei, 67. és k. II.

²⁶ A világtájakkal itt is baj van. A helyes északi irány az, amerre a Szent Erzsébet-pajzsgal csúcsa mutat.

nagyszebeni cittedellával ellentétben — legnagyobbbész meg is valósult.

Alaprajza első pillanatra nagyon bonyolódottnak látszik, de ha egy kissé elemezzük, tüstént világossá és érthetővé válik. Alapidoma szabálytalan hétszög, ugyanannyi bástyával²⁷ és kötőgáttal. A bástyák itt se egyenlő méretűek.²⁸ Van közöttük hegyes- derék- és tompaszögű, de alapjában véve valamennyi a nagyszebeni cittedella bástváival azonos elrendezésű, vagyis füle és hátratólt (nagyobbára homorú) szárnya van. Látszik, hogy ugyanaz a mérnök tervezte őket. Ugyancsak egyeznek a nagyszebeniekkel a végükön megtört s ezzel a darabjukkal a szárnyakra merőleges kötőgátak is. De már a többi részletben nagy eltérések mutatkoznak. Ezek legfontosabbika az, hogy mindenik bástya belsejében „Cavalliere“ van.²⁹

Ez a belső mellékmű a bástya alaprajzához igazodik: mellvédje azonban a főgáténál magasabb, hogy olyan pontokra is lehessen róla lőni, amelyek — mélyebb fekvésüknél fogva — a bástyárol nem találhatók el. Emellett a kétségtelen előnye mellett azonban az a rossz oldala is van, hogy túlságosan növeli a látható célfelületet s azonkívül — golyófogót alkotva — robbanásra készíti a főgát felett ártalmatlanul átrepült lövedékeket.

A déli homlokzatokon levő Szentháromság- és Szent Eugenius-bástyában, a szabályszerű alaprajztól eltérő cavallieret látunk. Az előbbi egy szabálytalan teljes, az utóbbi egy csonka bástya alakját mutatja. Szalárdi előbb idézett leírása nyomán kétségtelen, hogy itt a lebontott régi vár két bástyájával van dolgunk, amelyeket — minthogy eléggé beillettek az új alaprajzba — cavalliereként használt fel Visconti. Ezek tehát a Bethlen Gábor építette bástyák. A nyugatiba, mint a tervrajzon jól látható, a hajdani fejedelmi (most püspöki) palota szögelik.³⁰ Nem tudjuk, mi okból történt, hogy ennek a bástyának két homlokzata és szárnya egymástól annyira eltérő méretű és szerkezetű. Mintha nem is egy mérnök tervezte volna. Lehet, hogy Bethlen idejében csak a két bástya nagyjában egymáshoz hasonló déli homlokzata épült fel s a nyugatinak másik homlokzata és szárnya későbbi alkotás. A tervrajzból is kitűnik, hogy a Szent Euge-

²⁷ A bástyák neve: Szentháromság, Szent István, Szent Eugenius, Capistranoi Szent János, Szent Erzsébet, Szent Károly és Szent Mihály.

²⁸ Méreteik a jelmagyarázat alatt levő lépték segítségével könnyen leolvashatók.

²⁹ Ennek sincs jó magyar neve. A németek „Kavalier“-nek hívták, de előfordult náluk „Katze“ néven is.

³⁰ A tervrajzon az „a“ betűvel jelölt két épület közül a baloldali.

nius-bástyában levő Bethlen-féle bástya bevégzetlen maradt. Ezt tehát se a két Rákóczy György, se Apaffi nem fejezte be.

A másik eltérés a nagyszébeni cttadellától az új bástyák mindenkéhez függesztett „törpe szárny”.³¹ Ez azonban nem homorú, hanem egyenes és a kötőgát meg nem törött részével tompaszöveget zár be. Négy kötőgát közepe mögül poterna viz az árokba (s).³² A főárok közepére fenékkárkot (z) terveztek.^{32a} Ennek, száraz árok esetén — tehát itt is — csupán az volt a rendeltetése, hogy a meggyülemelő esővizet levezesse.

A kötőgátak elé tett pajzsgátak mindenkében van menedék (Reduit). A Paulai Szent Ferenc- és Capistranoi Szent János-nevűek kivételével, két védőszakaszra oszlanak s hátratólt szárnyuk és törpeszárnyuk van.

A Szentháromság-, Szent Mihály-, Szent Károly- és Szent Erzsébet-bástya homlokzata elé, a pajzsgátakhoz csatlakozó fedőgátak épültek.³³ A többi három bástya előtt széles terraszt terül el, amelynek helyenkint lépcsős lejtőjét gyeptéglával burkolták. A pajzs- és fedőgátak metszőpontja elé ékmű^{33a} épült.

A terraszt szabályosan váltakozó ki- és beszögélésekből álló külső védőmű (W) fogta volna körül, amelynek homlokvonalaait a beszögélésekben levő ékművek oldalozhatták. Azonban a vár keleti homlokzatának ez a fontos kiegészítő része 1735—36-ban még hiányzott.³⁴ Hasonlóképen nem volt meg a terraszt déli oldala elé tervezett külső védőmű (X) se, amelynek az ottlevő magaslat káros hatását kellett volna kiküszöbölnie.

A kapuk egyike (R) a nyugati, másika (Q) — a főkapu — a keleti oldalon nyílik. Az utóbbi különösen védett, mert csak a tervezett külső védővonal egyik ékművén, majd homlokzatán, egy ennek hátamögé tervezett épületen, a terraszt előtti árok hídján, a kapu előtti pajzsgáton s a főárok csapóhídján át lehetett hozzájutni.

³¹ Niedere Flanke, bas flanc, fianco basso.

³² Ennek sincs helyes magyar neve. Kapuját tévesen szokták azonosítani az u. n. gyalogajtóval, amelynek olasz neve „pusterla”.

^{32a} Kesselgraben, cunette, cunetta.

³³ Contregarde, controguardia.

^{33a} Flesche, flèche.

³⁴ Az ilyen védőművet, az olasz „opera a tanaglia” fordításaként, németül „Zangenwerk”-nek hívják. A Katonai Szótár szerint: „ollómű”. Hajdanában — bizonyára sokkal találóbban — „csillagsánc”-nak, „csillagvár”-nak mondták, természetesen a „csillag” szó hétköznapi, nem pedig tudományos jelentését véve alapul.

A XVIII. század második felétől kezdve, főként a Német Birodalomban, egész váarakat építettek ilyen csillagos alaprajzzal. Az ott kialakult szabályok szerint, a beszögélés nem lehetett 90 foknál kisebb és 120 foknál nagyobb. Poroszországban — bizonyos módosításokkal — Nagy Frigyes király és Landsberg alkalmazta leginkább ezt a rendszert.

Sajnos, Weiss igen rövidre fogott leírása mitse mond a vár láthatatlan részeinek, a kazamattáknak, tornácoknak, aknameneteknek stb. helyéről és szerkezetéről. A tervrajzon csupán a jelmagyarázatban „Cofres“-nek mondott „caponnicre“ (Y) helye van megjelölve.³⁵

Az egész várat fedett út és glacis veszi körül, de ezek még 1776-ban is csak félig meddig voltak készen: ugyanakkor még a contre-escarpe falazása is nagyobbára hiányzott. Mindezt 1812-ben pótolni akarták, de valami oknál fogva az akkor megkezdett munka is abbamaradt.³⁶ Mindamellett Gyulafehér új erőssége még ilyen, teljesen be nem végzett állapotában is. Nagymagyarország egyik legnagyobb és legérdekesebb vára volt.

III.

Kolozsvár első erőssége is templomvár volt. A köréje épülő várost Zsigmond király uralkodása alatt kezdték körfallal övezni. Ugy látszik azonban, hogy az ennek helyén állott régi palánk utolsó maradványait csak Báthory Kristóf tüntette el 1581-ben.³⁷

Ez a védőöv meglehetősen szabálytalan volt. Három kapu nyílt rajta s hosszú kötőgátjait különféle alaprajzú, aránylag kicsiny belvilágú tornyok szaggatták meg. Azt olvassuk ugyan, hogy ehhez a körfalhoz a XVII. században bástyák épültek.³⁸ Ezek azonban nem érdemelték meg ezt a nevet, mert nem voltak valódi bástyák, hanem a kötőgátnál magasabb, sokszögű, hegyes cseréptetővel fedett toronyszerű alkotmányok. A védőgátat, a Szamosra néző homlokzat kivételével, árok vette körül.³⁹ Valószínűleg még a XVI. században, barbakan épült, a nyugati és déli homlokzat metszőpontjától számítva mindkét irányban, valami 300 méter hosszúságban.

Mindezek az erődítmények a középkor ostromlószerzeivel szemben elég jók lehettek, de az ágyúval szemben mindegyre gyöngébbeknek bizonyultak. Annival is inkább, mert a Szamos balpartjára könyöklő hegyről könnyűszerrel lehetett lőni a város belsejét. Ezen a bajon semmiféle toldozó-foltozó mun-

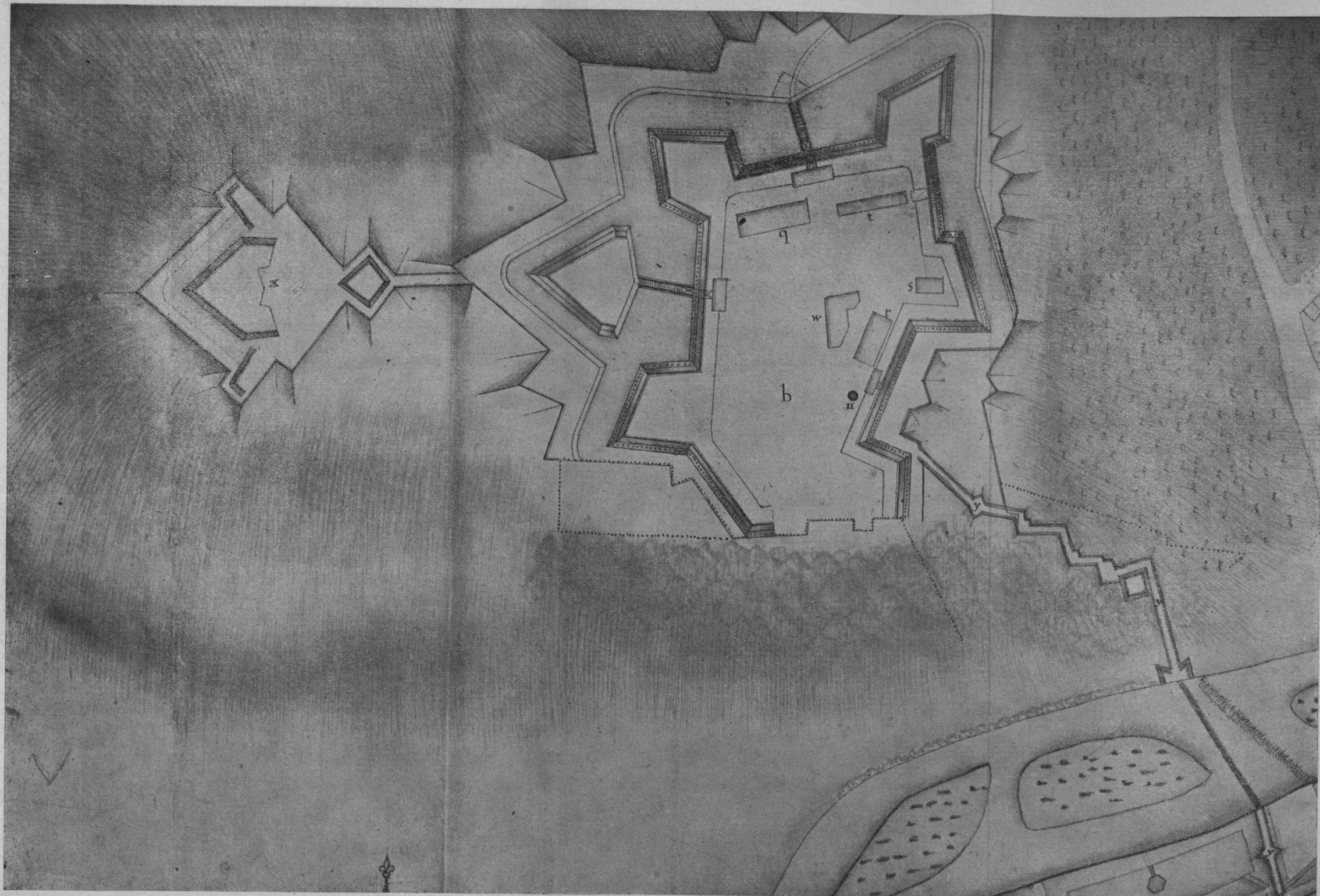
³⁵ Ez a „Koffer“ is egyike azoknak a mesterszoknak, amelyeknek értelme nem volt állandó. Itt nyilván nem az escarpe elé tett s a homlokzat előtti árkot pásztázó védőműről, hanem az escarpe és contre-escarpe közötti boltozott átjáróról, vagyis szabályszerű „caponnicre“-ről van szó.

³⁶ *Blasek—Rieger*: i. m. 717. l.

³⁷ *Kőváry*: i. m. 72. l.

³⁸ Például a Bethlen-bástya, 1641-től kezdve I. Rákóczy György is épített valamit Kolozsvár körfalain.

³⁹ Ez az árok 1691-ben már nagyobbára be volt temetve. (*Blasek—Rieger*: i. h.)

4. Kolozsvár fellegvára. (1 : 2700).

kával se lehetett már segíteni. Az egyetlen gyökeres orvosság az lett volna, hogy ezt a magaslatot is belevonják a város védőövébe. De ez a gondolat csak az erdélyi fejedelemség megszűnte után vetődött fel.

Az Udvari Haditanács rendelkezésére Visconti — akinek az erdélyi várépítés terén igen nagy érdemei vannak — 1710-ben felmérte a meglevő kolozsvári erődítményeket s korszerű átalakításukra tervet dolgozott ki. Ennek legfontosabb része a Szamos balpartján emelkedő hegyre szánt fellegvár. Ezenkívül az is benne volt, hogy a város körfalának a folyóval párhuzamos, de nem közvetlenül a parton húzódó homlokzatát le kell bontani, a Szamosig nyújtván ugyanakkor a keleti és a nyugati homlokzatot. III. Károly király 1715-ban jóváhagyta ezt a tervet, amelyből azonban csak a fellegvárnak 1719-ben bevégzett építése valósult meg. Weiss mindössze ennyit ír róla: „(Klausenburg) ligt in einem engen Thal der Szamos und hat auf beiden Seithen hohe Berge, auf deren einem gegen Norden, jenseits der Szamos unter dem Commandirenden Herrn Grälen Baron von Steinville ein Schloss von Erden Werkhern aufgeführt worden.“

Ez bizony édes kevés, miért is az idcesatolt tervrajz némi magyarázatra szorul.

Mint azonnal szembetűnik, a hegyre épült vár nem függ össze közvetlenül a város körfalával, tehát nem mondható cítettellának, amelytől alaprajz dolgában is eltér. Alapformája a hegy alakulásához símuló szabálytalan sokszög, amelynek csúcsain két egész és két félbástya áll. Láthatjuk, hogy Visconti itt szakított a Nagyszebenben és Gyulafehérvárott alkalmazott füles bástyával és törött kötőgáttal. A Szamosra néző homlokzat nem épült ki. Erre az üres és — úgy látszik — csak cölöpgáttal elzárt homlokzatra egy kötőgát és egy bástyának levágott homlokzata támaszkodik.

A nyugati oldal elé pajzsgátat tettek; az előtte levő s a fellegváron is uralkodó magaslatra pedig külső mellékművet (X) terveztek. A kapuk egyike az északi, másika a nyugati kötőgát közepén nyílik. Mindkettő előtt csapóhíd látható.

Se az escarpe, se a contre-escarpe nincs falazva. Azt, hogy ez volt-e az eredeti terv, avagy csak pénz hiányában maradt-e el a falburkolat, adatok hiányában nem tudom megállapítani.

A fellegvár nagyobb részét fedett út és glacis övezi. Ezenkívül egy a Szamos hídjától kiinduló feljáró (Y) is látható a tervrajzon, de ez még nem volt készen 1736-ban.

IV.

Fogarason jellemző példáját látjuk a középkori várkastély várrá történt átalakulásának. A legrégebb benne, a nálunk olyan sűrűn található négyszögletű, saroktornyos kastély. (A) A fejlődés első fokát a köréje épült védőgát jelzi, amely — a fejlődés második fokán — sarokbástyákat kapott. A harmadik és végső fok pedig a külső mellékműveknek (itt csak tervben maradt) öve.

A legrégebb kastély — a mainak helyén — a XIV. század elején épült. Mostani alakját, a XV. század utolsó évtizedeiben. Vingárti Geréb Jánostól, védőgátját, a XVI. század első negyedében, Tomory Páltól kapta.⁴⁰ Kőváry szerint 1538-ban Majláth István újíttotta meg.⁴¹

Azonban nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy akár Tomory, akár Majláth építkezése, már a bástyarendszer alapján történt, mert ennek erdélyi alkalmazásáról 1551 előtt nem lehetett szó. A Tomory- és Majláth-féle védőöv négy sarkán tehát nem bástyák, hanem valamilyen baluardok állhattak, amelyek — a várépítés úgynevezett átmeneti stílusának megfelelően. — a középkori saroktornyoknál alacsonyabbak, de egyúttal tágasabbak és ágyúk befogadására is alkalmasok lehettek.

Mivel a sokkal fontosabb Gyulafehérvár bástvái is csak 1616-ban kezdettek épülni, a fogarasiakat se tehetjük korábbi időre. Tudjuk, hogy I. Rákóczy György is építtetett a fogarasi váron, de ez a munka csupán a már kész új főgáton álló északkeleti bástyának a tervrajzon is szembeötölő gyökeres átalakítására szorítkozott, ami különben Szalárdi leírásából is kitűnik: „Fogarásban a várnak napkelet és Dés között levő egyik bástyáját is, hogy a kapu felől való oldala nem igaz lineával szolgálna az kásamatáruul való lövésre, az árok vizét elvitetvén fundamentumból feltoldatta s megigazítottatta vala.”⁴²

A belső kastély szabálytalan négyszögű udvart zár körül. Mindenik sarkán, sőt északi kötőgátjának közepén is, sokszögű torony áll.

Teljesen ennek a kastélynak alapformájához igazodik a bástyás öv, amely azonban kétféle típust tüntet fel, annak bizonyosságául, hogy nem egységes terv szerint épült. Ugyanis három bástyának hátratólt szárnya és füle van: a negyediknek azonban nincs füle s így hátratólt szárnya se. Hegyesbbszögű is a többinél. Ez az a bástya, amelyet I. Rákóczy György megújítottatott.

⁴⁰ *Varju*: i. m. 44. 45. l.

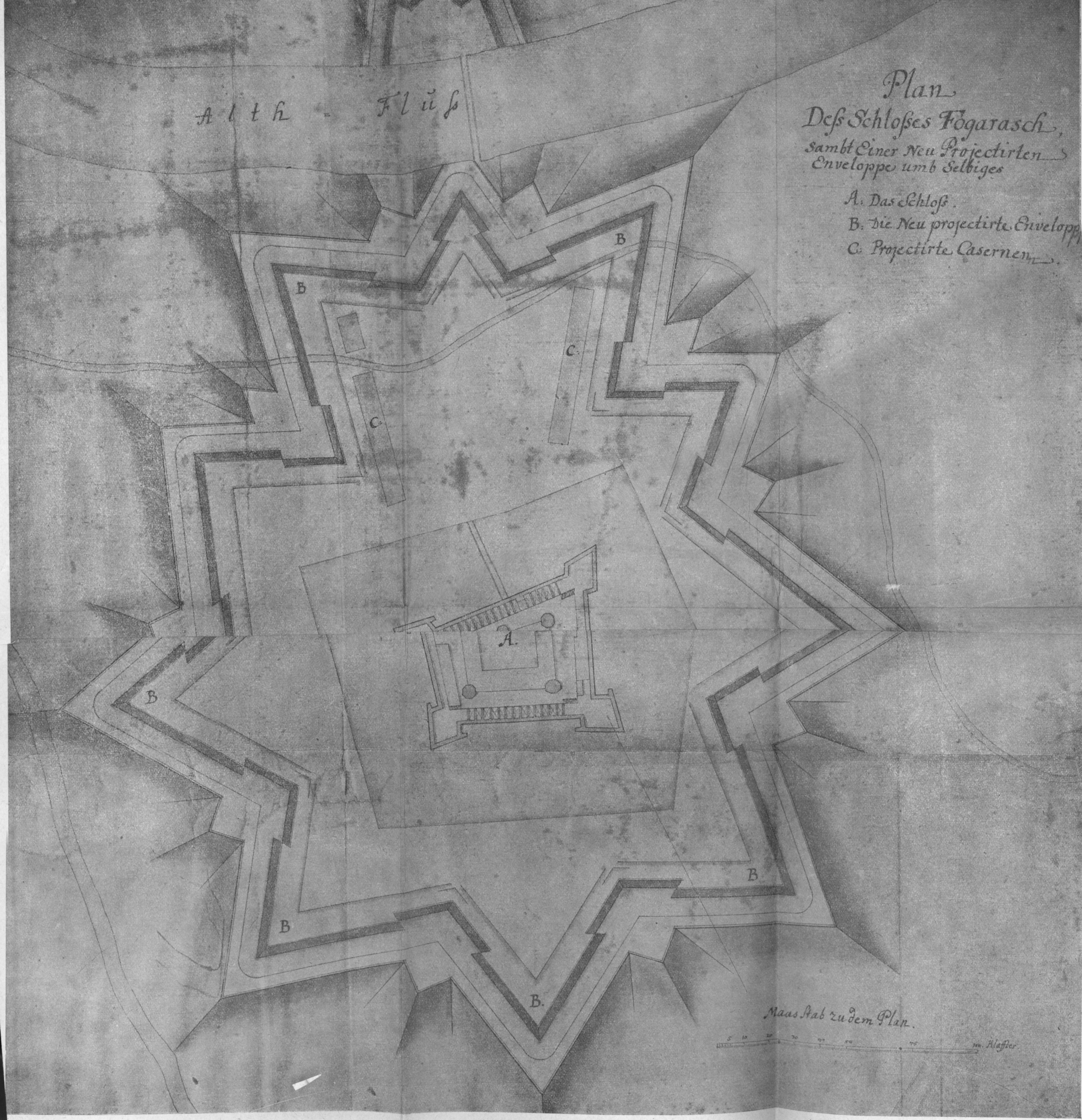
⁴¹ I. m. 185. l.

⁴² I. m. 238. l.

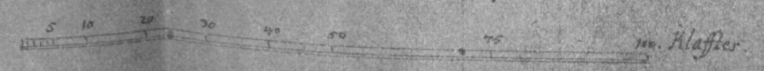
Alte Fluss

Plan
Des Schlosses Fogarasch,
samt Einer Neu Projectirten
Enveloppe umb Selbiges

- A. Das Schloß.
- B. die Neu projectirte Enveloppe
- C. Projectirte Casernen

Maasstab zu dem Plan.

5. Fogaras vára a tervezett külső védőművekkel.

gátat, hanem a vár egész belsejét is veszélyeztették: külső mellékművekkel kellett az erőd területét növelni s ezzel a főgáttól távolabb tartani az ostromlót. Másrészt, ezekkel a külső védőművekkel fedezve a főgátat, annak időelőtti szétrombolását is meg kellett akadályozni.⁴⁷

Ezért folyamodtak a várak tervezői és építői, a kötőgát elé tett pajzsgáthoz, s a bástyahomlokzattal párhuzamos fedőgáthoz. Később már ez se volt elegendő s ezért az említett két mellékmű alkotta védőövet még egy zárt külső védővonallal, az úgynevezett „enveloppe“-al. vették körül, amint az például Aradon és Temesvárott (mindkét helyen már csak a XVIII. században) történt.

Azonban Fogaras várának tervén ettől merőben elütő megoldást látunk. Itt ugyanis a pajzs- és fedőgátak öve teljesen hiányzik, s csak a zárt envelope-nak kellett volna felépülnie. Így az utóbbi s a vele össze nem függő főárok között, üres térség terül el, amelynek északi részébe két kaszárnyát (C-C) akartak építeni. Ilyenmódon sikerült volna a vár addigi legnagyobb átmérőjét 205 méterről 720 méterre növelni.

A legnagyobb vízállás a főárookban körülbelül 2½, a külső védővonal árkában 1.9 méter lett volna. Mint fontos méretet megemlítem még, hogy az envelope gátját 3.8 méter magasra tervezték, a glacis magassága pedig 2 méter lett volna.

A belső kastély s a köréje épült bástyás öv most is áll még s így a fogarasi Erdély legépebben maradt várainak egyike.

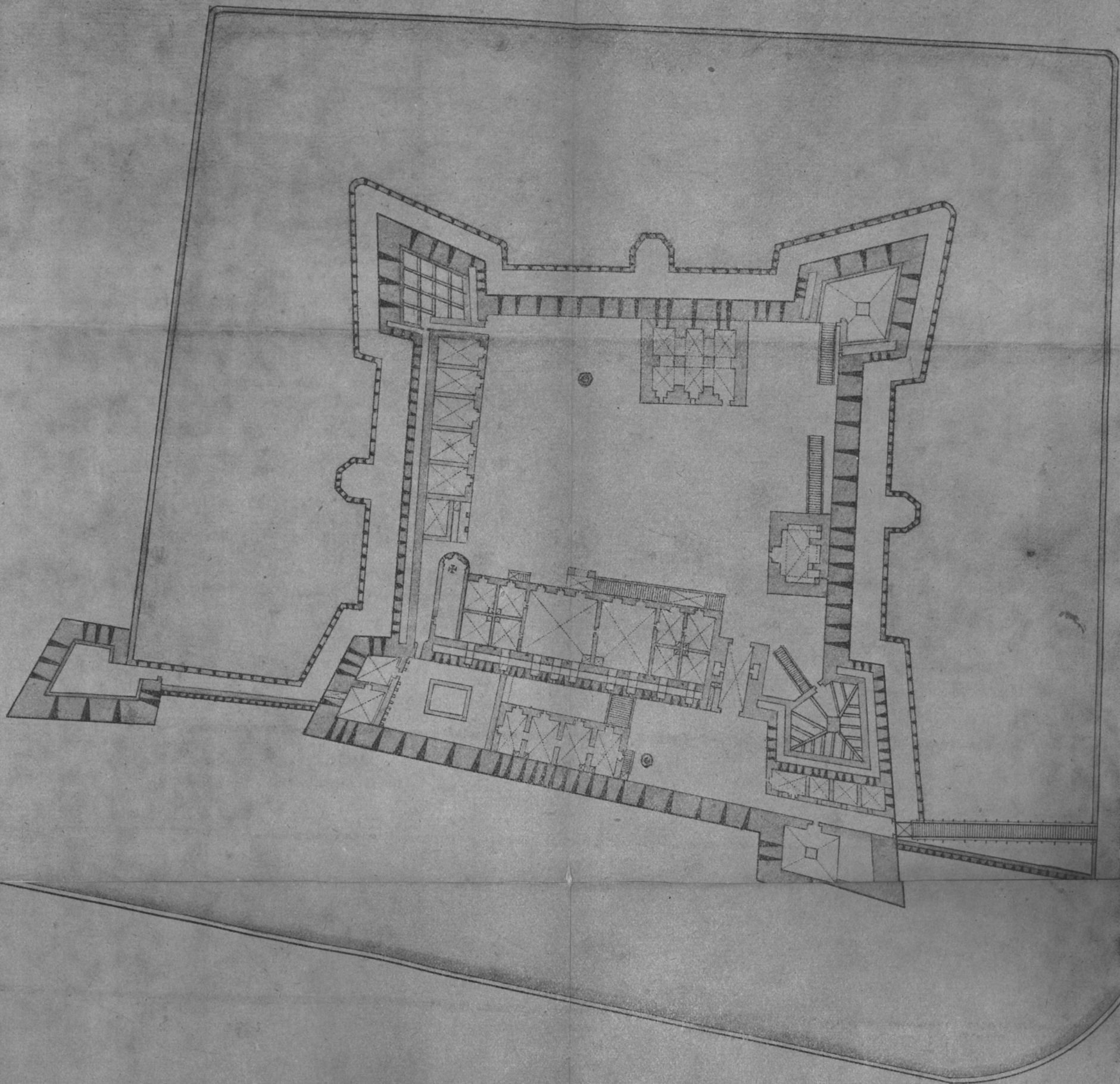
V.

A vadregényes Csíkországban, az Olt völgyéből a Maros völgyébe vivő fontos közlekedővonalon őrködött Csikszereda kicsiny vára. Ennek is, csakúgy mint a fogarasinak, négyszögletű, de az utóbbinál jóval későbbi kastély teszi a magvát. Ezt ugyanis csak a XVII. század második évtizedében építette Mikó Ferenc, Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya s róla Mikóújvárnak nevezték el.⁴⁸

A kastély négyzetes udvart (A) zár körül. Bástyaszerű saroktornyainak egyikében kápolna (+), egy másikban pedig

⁴⁷ Minálunk Magyarországon, de főként Erdélyben, nagyon későn kezdődött a külső mellékművek alkalmazása. Legalább másfél századdal későbbben mint például Itáliában, ahol a római Angyalvár pajzsgátjainak terve 1500 előtt készült s a nettunói váracskák pajzsgátjait 1501-ben kezdette építeni Antonio da San Gallo. (*Maggiorotti: Le origini della fortificazione bastionata*, 8. l.)

⁴⁸ *Szádeczky-Kardoss Lajos*: A székely nemzet története és alkotmánya. 282. l. Mikó Ferenc 1655 júl 15-én halt meg. (*Segesvári Bálint* krónikája. — *Mikó: Erdélyi Tört. Adatok. IV. 208. l.*)

1 2 3 4 20 20 30 40 50 Klafter

7. A szamosújvári vár 1736-ban.

a parancsnok lakása (*D*) volt. Az „*E*” kötőgátat éléstár és sütőház, az „*F*” betűvel jelzettel pedig legénységi lakóhelyiségek foglalták el. A kastély kötőgátjai csaknem egyenlő hosszúságúak.⁴⁹ Valamennyi tornyot, úgyszintén az „*E*” kötőgátat is, lövőrések törik át. A várkastélyt száraz árok fogta körül, amely azonban itt se alkalmazkodott az épület alaprajzához. Az északi és a keleti torony előtt⁵⁰ keskeny „tőárok”⁵¹ volt.

1661-ben a tatárok feldúlták azonban Gróf Steinville császári tábornok 1716-ban helyreállíttatta.⁵² De ilyen állapotban nem felelvén meg rendeltetésének, négybástvás gátat terveztek köréje, amely 1752-re nagyrészt el is készült. A kastély árkát meghagyták, úgy hogy annak külső partja mentén haladt az új főgát gátútja. Erről hídon át lehetett a kastélyba jutni. A fülnélküli bástyák egyenesszárnyúak. A szárnyak tompaszöget zárnak be a kötőgáttal; kazamattáik nincsenek, ezért az ágyúk a mellvédbe vágott lövőrésekből tüzeltek. Mindenik bástyahomlokzaton és szárnyon egy-egy, mindössze tehát 16 ágyúállás volt előkészítve.

A terv szerint mind az *escarpe*, mind a *contre-escarpe* falazva lett volna, de ez a munka 1735-ig csupán az északi és a keleti bástyán, valamint az északi bástyához csatlakozó két kötőgátan készült el. A *contre-escarpe*-on még hozzá se fogtak.

Az új főgátat mély száraz árok, az *escarpe*-falakat pedig falazott tőárok fogta körül. A híd a keleti oldalon, a belső híd meghosszabbításában épült. Az árok, körül fedett út s a Weiss leírása szerint 1732-ben készült, de a tervrajzon nem látható, *glacis* volt.

VI.

A hajdani Középszolnok-vármegyében, a Szamos partján állott a XV. században Bálványos-vára.⁵³ Ezt részint csere részint vétel útján, Középszolnok-, Kolozs- és Doboka-vármegyében levő tartozékaival együtt, Vitéz János püspök (1445--1465) szerezte meg a váradi püspökség számára. A XVI. század elejére a vár teljesen összeomlott. Ennélfogva Fráter György (Martinuzzi), aki 1554-től 1551-ig töltötte be a váradi

⁴⁹ A leghosszabbik 36 méter. A saroktoronyok homlokzata 10—12 méter hosszú.

⁵⁰ A rajzoló itt se törődött a világtájakkal. Észak arra van, amerre a „*D*” saroktorony csúcsa mutat.

⁵¹ Diamantgraben.

⁵² *Szádeczky*: i. h.

⁵³ Nem szabad összetéveszteni a székelyföldi Bálványos-várral.

püspöki méltóságot, új várkastélyt építtetett a romok helyére s ez az építmény kapta akkor a Szamosujvár nevet.⁵⁴

Tervezőjének nevét se tudjuk, de olasz lehetett, mert a forrásokban „Italus“-ként szerepel.⁵⁵ Basta olyan hitványnak találta ezt a kastélyt, hogy 1602 december 28-án kelt jelentésében azt javasolta Rudolf királynak, hogy bontassa le és egészen új várat építtessen helyébe.⁵⁶ Bethlen Gábor 1619-től fogva megújította s talán neki lehet tulajdonítani a bástyás főgátnak egészben vagy részben való építését.⁵⁷ De csakhamar újból elhanyagolták, úgy hogy az árkot embermagasságnyra lepte el a mindenféle gazzal benőtt iszap.⁵⁸ I. Rákóczy György külön erre a munkára fogadott tót napszámosokkal kitisztította az árkot s valamennyire helyrehozatta a romlásnak indult védőműveket is. De az ő halála (1648) után megint csak gondozás nélkül maradt s az erdélyi fejedelemség megszűntekor már ismét nagyon rosszkarban volt a vár.⁵⁹

A városok elavult körfalait leszámítva, talán Szamosujvár volt az egyetlen erdélyi erősség, amelyet, az Udvari Haditanács nem szándékozott újjáépíttetni s ezért csak a legszükségesebb tatarozásokat végeztette rajta.

A vár alapidoma — mint a mellékelt tervrajzon látható — szabálytalan négyszög, a későbbi kibővítés félre nem ismerhető nyomaival.

Az alsó homlokzaton világosan látható a jobb-alsó sarokbástya szárnyának és homlokzatának utólagos megnyújtása. Ugyancsak észrevehető a belekapcsolódó régi kötőgát is, amelyhez a Martinuzzi-féle palota támaszkodik. Az itt említett bástya alsó homlokzata elé valami házat építettek. Alatta, sikátorszerű bejárással elválasztva, a homlokzat megtoldása következik. Ennek a toldaléknak másik, egyetlen lövőréssel áttört homlokzatához, nagyon mérsékelt tompaszögben csatlakozik a két ágyú befogadására szolgáló szárny. A vele szomszédos kötőgát másik végén azonban nem egész, hanem csak félbástya áll.

A felső homlokzat két bástyája szabályos: egyenlő vas-

⁵⁴ *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története. I 400. II. 259. és 314. l.

⁵⁵ *Maggiorotti*: Gli ingegneri militari italiani in Transilvania. 12. l.

⁵⁶ *Veress Endre*: Basta levelezése. II. 136. l.

⁵⁷ *Kőváry*: i. m. 161. és k. l.

⁵⁸ *Szalárdi*: i. m. 258. l.

⁵⁹ Mint Weiss írja: „sehr ruiniret und grosser Reparation benöiget, daran man aber seither 2 Jahren her widerumb zu repariren angefangen“.

A rajzoló Szamosujvár tervrajzára se tett szélrózsát, így tehát — a helyszínét nem ismervén — kénytelen vagyok az „alul“, „felül“, „jobbra“, „balra“, megjelölést használni.

tagságú falaik és szárnyaiknak azonos szerkezete, egyfolytában, egységes terv szerint végrehajtott építkezésre vallanak. A jobb-alsó (rég)i bása, a régi alsó kötőgát és a bal kötőgát falai aránytalanul vékonyabbak a többieknél. Ugy látszik tehát, hogy ennek a várnak építésében két korszakot kell megkülönböztetnünk, amelyek közé azonban nem eshetik valami hosszú időköz.

Mindezek a falak, ott ahol épületek nem támaszkodnak hozzájuk, szabadon állanak; földhányásnak sehol sincs mögöttük nyoma. Talán ennek a hátránynak ellensúlyozására is szolgált a várat három oldalról övező s a bal-alsó sarokban egy különálló szabálytalan bástyába kötött törpegát. Ennek, mindahárom kötőgát közepe előtt, a nyolcszög öt oldalból alkotott, tehát nem bástyaalakú kiszögelése van. Ez a törpegát nem mondható éppen szerencsés gondolatnak, legalább is ebben az alakjában nem. Tudniillik ez a külső védővonal részben fedi ugyan a belsőt, de viszont akadályozza, vagy erősen korlátozza, a bástyahomlokzatok előtti ároknak a szárnyakból való pásztázását.

A várat a Szamos vizével táplált széles vizesárok környezi. Fedett útnak és glacisnak nincs nyoma. De nincs meg a tervrajzon a Weiss említette külső védőmű: „ein von Erden Werkhern aufgeführtes Retranchement“ se. Az igen hiányos, alig néhány sornyi, leírásban szereplő kazamatták, tornácok, stb. szerkezetéhez, harántmetszet hiányában, nem lehet alaposabban hozzászólni.

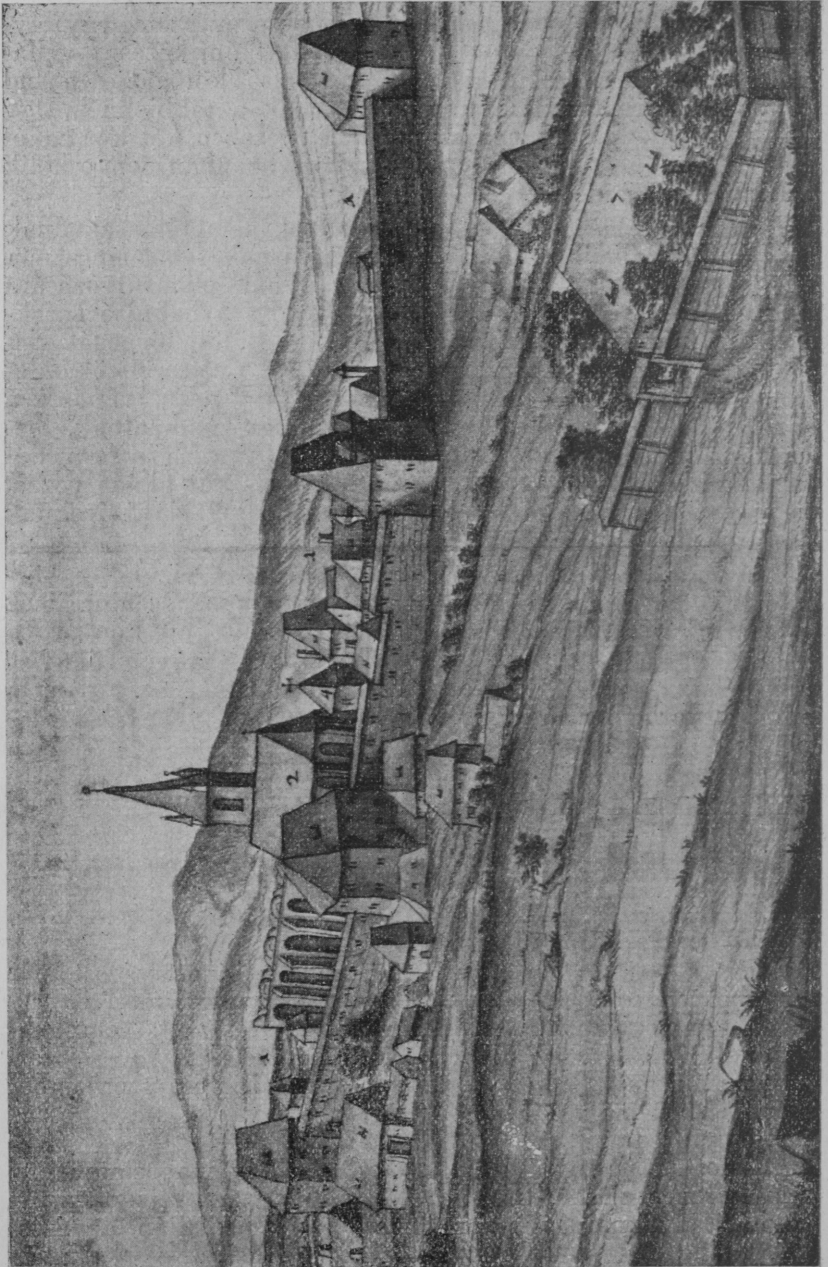
Különben az itt közölt tervrajz igen pontos, minden apró részletre is kiterjedő munka.

VII.

Meg akarok emlékezni a Székelyföld egyik, igen késői keletű templomváráról, a marosvásárhelyiről is.

Ezt a hajdan Székelyvásárhelynek is hívott várost már 1344-ből említik forrásaink. Bárha sok viszontagságot ért meg, mindvégig körfal nélküli nyitott város volt. Templomvárának építésére az adott közvetlen okot, hogy a császári zsoldon élő hajduk kétízben is — tudniillik 1601 szeptember 5-én és 1602 május 30-án — feldúlták a várost s a lakosság javait felprédálták.

Állott a Marosvásárhely feletti csekély magaslaton egy régi Ferences-zárda, amelyet János Zsigmond fejedelem, az egyházi javaknak 1556-ban történt elkobzása után, a városnak ajándékozott. Ez a kolostor később leégett s pusztulásnak indult. A hajduk említett garázdálkodása után, Basta megengedte, hogy a templomot „in statum formamque cas-

8. Marosvásárhely templomvára 1756-ban.

telli“, vagyis templomvár alakjában, újjáépíthesse a polgárság.⁶⁰

Mint Nagy-Szabó Ferenc egykorú feljegyzéseiből kitűnik, legelőször is mentsvárrá alakították át a leégett s részben már meg is bontott templomot és klastromot s mindkettőre emelcsős ajtót tettek. Ebből tehát az következik, hogy mindkét épület előtt, legalább is a bejáratok felőli oldalon, ároknak kellett lennie.⁶¹

Ezt a belső mentsvárat palánk fogta körül, melynek sarkain „fabástyák“ állottak.⁶² A palánkot később fokozatosan pótolták téglából épült állandó védőövel. De az egyes céhekre kirótt építkezés, bizonyára pénz hiányában, csigamódra haladt előre. A palánk nagy része még 1620 után is állott; a „kádárok bástyája“ 1633-ban, a kapuval szomszédos kötőgát 1647-ben, egy másik bástya pedig csak 1653-ban készült el végleges formájában.⁶³

Sajnos, Weiss nem ad erről a templomvárról alaprajzot, hanem csak az egész várost mutatja be, vízfestésű képen. Ezen nagyon jól látszik, milyen szerény városka volt Marosvásárhely ezelőtt 200 évvel. A templomvár itt közölt képen megállapítható, hogy a nagyon megrongált egyháznak csupán szentélye és tornya volt 1736-ban ép. Befalazott ablakait már kibontott alakjukban szemlélhetjük. Láthatunk továbbá három elég alacsony kötőgátat és négy, Nagy-Szabó leírásában bástyának mondott, de ezt a nevet nem érdemlő, toronyszerű építményt. Ezek az álbástyák, tetejük nélkül is, magasabbak a kötőgátaknál s két sor lövőrés tőri át őket. A kötőgátakon csak egy sor lövőrés volt. A kapu nem látszik a képen: ároknak sincs nyoma rajta, de Kőváry szerint, a déli és a keleti homlokzat előtt 40 lépés széles árok húzódott. Ugyancsak ő szerinte, a templomvár kerülete 900 lépésre rugott.⁶⁴

Ez az erődítmény részben most is áll még, de egyik-másik kötőgátját, már ezelőtt 40 évvel, deszkapalánk pótolta.

⁶⁰ Veress: i. k. II. 170. l.

⁶¹ Legelőbben is azért a templomnak ablakait rakák bé, és arra lövőlyukat, és az eskolának — ki az előtt barátok cellája volt — az ablakait és ajtóit, és arra két kicsiny bástyát és emelcsős ajtót, reája a templomra is olvat csinálának dél felől.“ (Nagy-Szabó Ferenc memorialeja. — Mikó: Erdélyi Történelmi Adatok. I. 76. l.)

⁶² U. o. 124. l.

⁶³ U. o. 144. 151. 155. l.

⁶⁴ I. m. 101. l.

VIII.

Végül még, bemutatom a bástyarendszer szerint át nem alakított városkerítések egyik példájaként, Segesvár óvárosának (Alt-Schässburg) 1736-i képét.

Ez a városrész északkelet-délnyugati irányban kapaszkodik a Nagyküküllő partjáról a Szent Miklós-hegyre. A védőöv teljesen szabálytalan vonalban keríti az óvárost, a magaslat alakjához igazodva. Főtengelye majdnem 600 méter hosszú. Mindenik végén egy-egy, 1736-ban már romban heverő barbakán volt. A délkeleti és az északnyugati homlokzathoz csatlakozó egy-egy barbakán azonban még épen állott s egyikük a képen is jól látszik.

A védő vonalnak a XVIII. században fennállott s itt ábrázolt részét, szabadonálló, lövőrésekkel áttört s apró tornyokkal is megerősített körfalak, részben egyes épületek falai, alkották.⁶⁵

* *
* *

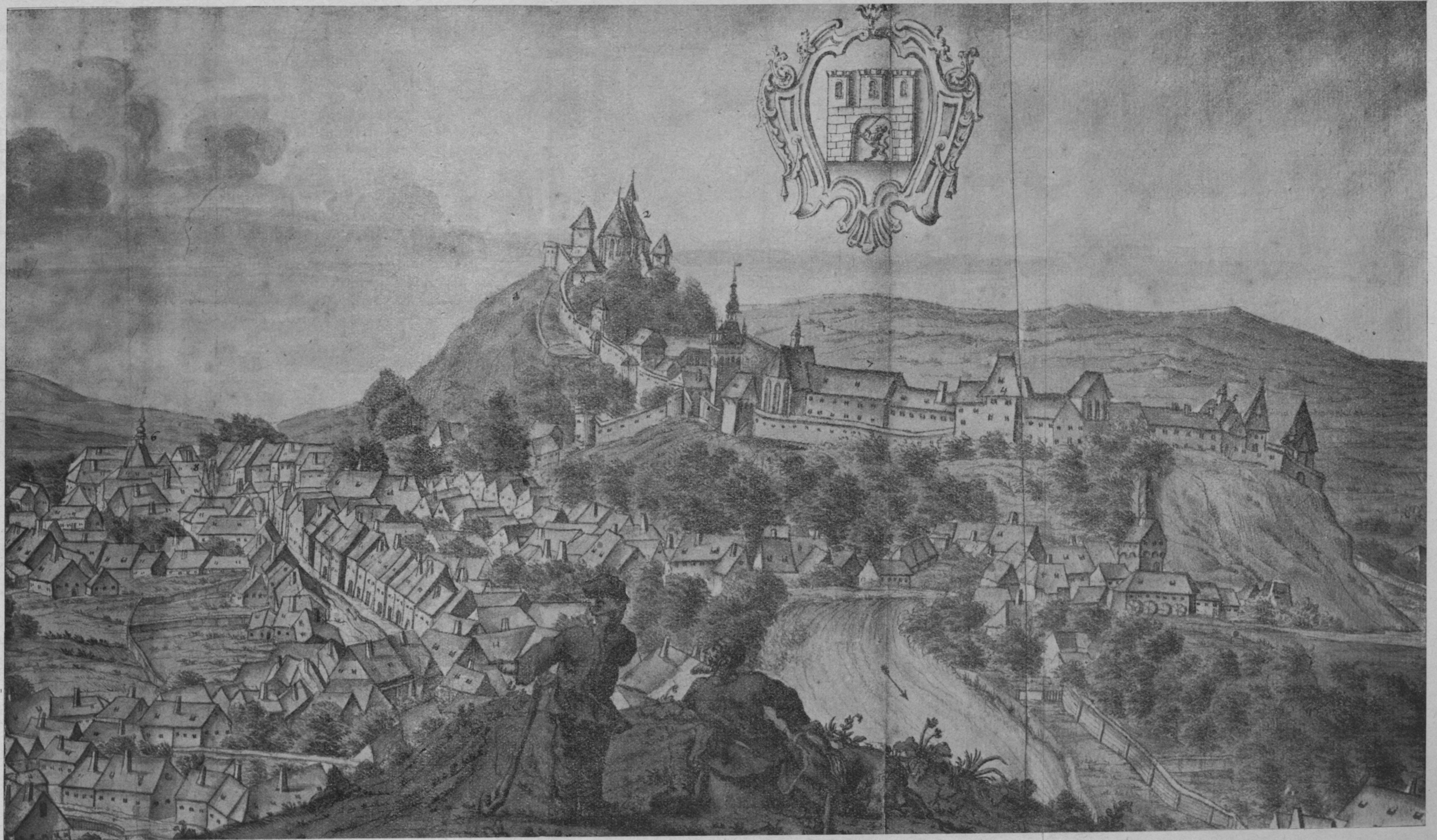
Mint már említettem, a most ismertetett kézíratos munka leírja és képen is feltünteti Erdély határszorosait: de a bennük levő erődítményeket éppen csak megemlíti, anélkül, hogy akár képüket, akár alaprajzukat közölné. Így tehát lehetetlen 200 év előtti állapotukat visszaidézni. Pedig érdekes volna tudnunk, hogy — többek között — milyen volt 1736-ban az azóta bizonyára változott Töresvár, továbbá a szintén erősen módosított vöröstoronyi váracska?

Mindenképpen sajnálnunk kell, hogy Weiss alezredes, aki annyira jártas szakember volt, nem írt rendszeres monografiát Erdély várairól, főként pedig fejlődésük és átalakulásuk történetéről.

Sajnálunk kell, mert ezen a téren nagyon szegények vagyunk. Már pedig váraink hajdani állapotának beható ismerete sok, a köztudatban megrögzött történelmi tévedést oszthatna el. Hányszor olvastuk, hogy ez vagy az a várunk „gyáván“ megadta magát, pedig a viszonyok alaposabb ismerete esetén talán az sülne ki, hogy az a hitvány palánk úgyszólván nem is volt védhető. Máskor viszont hősiességéről szól a krónika, holott az ostromlónak nem is volt megfelelő ereje hozzá, hogy a jól kiépült és felszerelt várat megvívhasa.

A közönség legnagyobb részének fogalma sincs róla, hogy milyenek voltak — például — a mi déli végváraink a mohá-

⁶⁵ A kép magyarázata: 1. A Szent Miklós hegy csúcsa. 2. Szent Miklós-templom. 3. Plébánia-templom. 4. Apácák kolostora. 5. Ferencesek temploma.

9. Segesvár 1756-ban.

csi vész előtt? Sabac (Szabács) hatalmas végvár a járatlanok szemében, pedig hát nem csak a XVI., hanem még a XVIII. század is vajmi gyarló, tökéletlen állapotban érte.

De még a hívatásos történetírók is elégszer tévednek, ha várról szólnak. Gyakran olvashatjuk, hogy XVII. századbeli építkezéseket vetítenek vissza a XVI. század elejére, bástya-rendszeréről beszélve olyan időszakban, amikor erről minálunk még nem lehetett szó. Így aztán merőben korszerűtlen képet rajzolnak az olvasó elé.

Ez a gyűjtemény, amelyet most ismertettem, ha nem is szövege, de teljesen megbízható képei és tervrajzai útján, nagyon jól használható adalék az erdélyi várak fejlődésének homályba burkolt történetéhez. S talán az általam hozzáfűzött kísérőszöveg is hozzájárulhat némileg, egyes téves fogalmak kiküszöböléséhez.

Gyalókey Jenő.

